

Отже, активна діяльність Української радикальної партії Буковини протягом 1907-1910 рр., що висвітлювалась на сторінках її друкованих органів, помітно впливала на політичні процеси, сприяла розвитку національного руху та суспільно-громадського життя краю.

УДК 339.54(09)(477)

Г.В.Поташнікова

**ЗМІНИ В СТРУКТУРІ, УПРАВЛІННІ
МИТНИХ УСТАНОВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
У 60 РР. XIX СТ. – 1914 Р. (НА МАТЕРІАЛАХ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ)**

У статті зроблено спробу проаналізувати зміни у структурі та управлінні митних установ Правобережної України протягом 60 рр. XIX – до 1914 р.

Ключові слова: митні установи, департамент митних зборів, митний округ, митна дільниця.

Правобережжя, зокрема територія Подільської, Волинської та Київської губерній, здавна відоме своїми митними традиціями. Ще у 1643 р. у м. Могилеві-на-Дністрі було відкрито митницю¹. Докладних відомостей про її структуру не збереглося, тільки відомо, що до її складу входило чотири поромні переправи, дві з яких функціонували в Ямполі. У 1793 р. східне Поділля і Південно-Східна Волинь при черговому поділі Польщі ввійшли до Російської імперії. З цього часу до регіону переносяться митні порядки, котрі існували у російській державі. Особливість Правобережжя полягала в тому, що це був прикордонний регіон. Створена у 1795 р. Подільська губ. на заході і півдні по річках Збруч та Дністер мала державний кордон з Австрійською імперією. Частина кордону по верхній течії Збруча була в складі Волинської губ. У серпні 1795 р. вийшла постанова Сенату про створення митниць в с. Жванець, с. Гусятин та м. Волочиськ². Розпочатий процес творення системи митних установ зумовлювався основною метою Російської імперії стосовно до українських земель – прагненням централізувати надходження митних зборів. Митниці підпорядковувались губернським казенним палатам, а через них – Комерційній колегії російської держави. Комерційна колегія складалася з семи експедицій, четверта з яких займалася зовнішньою торгівлею, вона й здійснювала контроль за митницями. А раз не було спеціального управління митною справою, то існувала залежність митниць від місцевого керівництва, для якого вони були ще одним додатковим „головним болем”. Причиною цього на території Правобережжя стало те, що державний апарат губерній складався в основному з поляків, які після останнього поділу Речі Посполитої „не горіли бажанням” допомагати Російській імперії в розбудові кордонів³. На початку XIX ст. (8 вересня 1802 р.) відбулася міністерська реформа. Олександр I видав Маніфест „Об учреждении министерств”, відповідно до якого митна справа перейшла в підпорядкування Міністерству комерції. Проте, через неповних вісім років (17 серпня 1810 р.) Міністерство комерції припинило свою діяльність.

Summary

*Oksana Byl'tsan
(Chernivtsi)*

The Activities of the Ukrainian Radical Party of Bukovyna on the Pages of Periodical Press (1907-1910)

The given article lights up the history of activities Ukrainian radicals party of Bukovyn on the Bukovyna. The auutor analysed political, economics, and culture-ideologicals view of radical,s on the fundamental of publish organ radicals party such as: „National affair” and „Citizen”.

ність, а його компетенція перейшла до Міністерства фінансів, у якому створено департамент зовнішньої торгівлі, що складався з двох відділів: митного та зовнішньої торгівлі⁴. Тільки з цього моменту з'явився відділ, який займався митною справою. Спочатку до митного відділу входило три „столи”. Перший займався торгівлею на європейському кордоні, другий – на азійському, третій – кадровими питаннями. Митний статут 1819 р. закріпив централізовану митну систему.

В добу реформаторських 60-70-х років XIX ст. митна справа зазнала серйозних змін, що було пов’язано з реформуванням фінансової системи Російської імперії. Зокрема, у 1860 р. створено Державний банк, через два роки в руках міністра фінансів були зосереджені всі розпорядчі функції загальнодержавних прибутків і витрат. Департамент зовнішньої торгівлі з жовтня 1864 року за рішенням Державної ради було перейменовано у департамент митних зборів. У 1871-1884 рр. він складався з п’яти відділень (п’ятнадцяти „столів”), канцелярії, архіву, у 1906 р. – з семи відділень, 1913 р. – дев’яти⁵. Функціями департаменту були:

по-перше, фіiscalльні (митні податки у загальній масі бюджету держави складали 14-16%)⁶;

по-друге, економічні, що обмежували ввіз та вивіз товарів, якими держава намагалася сприяти розвитку деяких галузей російської промисловості, іноді скоротити обсяги імпорту порівняно з експортом і запобігти таким чином надмірному експорту капіталів, покращити умови грошового обігу та кредиту;

по-третє, поліційні, які обмежували й контролювали імпорт предметів, небезпечних з точки зору охорони існуючого державного та суспільного ладу, оберігали деякі галузі промисловості від ймовірної шкоди, а також сприяли охороні державного кордону та боротьбі з контрабандою;

по-четверте, інформаційно-статистичні, які за-безпечували реєстрацію товарів, що рухалися по різні боки державного кордону.

Крім того, департамент через усі свої структури здійснював безпосереднє керівництво митними установами щодо виконання митного законодавства, створював необхідні умови для їх діяльності; розробляв за участю своїх дорадчих органів – особливої установи канцелярії і особливих комісій - законодавчі, нормативні документи з митної справи (статути, правила, інструкції); займався питаннями добору та звільнення працівників митних установ, проходження ними служби (директор департаменту робив подання міністру фінансів на призначення і звільнення керівників місцевого митного управління – начальників округів, інспекторів митних дільниць, управляючих митницями першого та другого класу; призначення та звільнення начальників інших митниць та застав департамент здійснював самостійно, за поданням начальників округів; підвищення у чинах, предста-

влення до нагород начальники округів робили через департамент; сюди ж подавали й усі свідчення про чиновників, нездібних або в моральності „з поганого боку поміченіх”). До митного відомства, окрім департаменту митних зборів, належали митні округи, митниці, митні застави, митні пости і перехідні пункти⁷.

Ще у 1811 р. у Російській імперії було прийнято „Закон про встановлення митного управління по європейській торгівлі”⁸, відповідно до якого усі митні установи, у тому числі і ті, що перебували на території України, регіонально поділялися на митні округи. Усього було засновано одинадцять митних округів, п’ять з яких включали митні установи на території українських земель (повністю або частково): 7-й – Радзивилівський; 8-й – Дубосарський; 9-й – Одеський; 10-й – Феодосійський; 11-й – Таганрозький.

Радзивилівська, Гусятинська, Бердичівська, Волочиська, Київська, Ісаковецька митниці, які розташовувались на території Волинської та Подільської губ., підпорядковувались 7-му митному округу. Залежно від більших чи менших прав, наданих митним установам у ввезенні та обкладенні митом товарів, митниці поділялись на три класи і стільки ж розрядів. Радзивилівська та Гусятинська митниці мали повноваження третьокласних, Бердичівська, Волочиська, Київська, Ісаковецька митниці на два порядки вище (першокласних).

До першого класу належали митниці, через які дозволялося провозити всі, не заборонені тарифом іноземні товари. На обкладення їх митом відводився один рік, який наступав з дня ввезення товарів. З цих митниць через усі портові й усі розташовані поблизу залізниці дозволялося вивозити протягом року назад, за кордон, іноземні товари, без стягнення мита. Радзивилівській митниці надавалося право відправляти іноземні товари для проведення відповідної процедури до Одеської митниці.

Митницями третьокласними вважалися ті, до яких дозволялося привозити усі безмитні товари, за винятком машин та апаратів, крім землеробських. Термін для обкладення товарів митом у митницях другого класу тривав два місяці з дня ввезення товарів. Звідси не дозволялося відправляти іноземні товари до інших митниць для обкладення митом. Стягнення мита не перевищувало один місяць⁹.

До 1856 р. у структурі митних установ Правобережжя відбулося ряд змін. Так, було ліквідовано Бердичівську митницю і створено Новоселицьку митницю першокласну II розряду та Ліпканську митну заставу (Бессарабія) Радзивилівській митниці надано права та обов’язки у здійсненні митної справи як митниці першокласної I розряду, Гусятинській як митниці першокласній, але II розряду, Волочиській та Ісаковецькій – третьокласних.

Впродовж 1857-1864 рр. кількість митних установ у регіоні залишалась незмінною, тільки відбулась ще вужча спеціалізація – митниці третьокласні поділено на два розряди (Волочиська митниця третьокласна I розряду, Ісаковецька – третьокласна II розряду). У листопаді 1865 р. до Митного статуту 1857 р. були внесені зміни щодо класифікації митних установ і штатів, які набрали чинності з 1 березня 1866 р.

Ділянку кордону Подільської та Волинської губ-ї з Австро-Угорщиною продовжував контролювати Радзивилівський митний округ. Відповідно до рішення Державної ради (1865 р.) до нього входили митниці першокласні – Радзивилівська, Гусятинська, третьокласні – Ісаковецька, Волочиська, Дружпольська. Крім того, 17 лютого 1870 р. створено Київську головну складську митницю. Складські митниці хоч і входили до митних округів, але підпорядковувалися безпосередньо департаменту митних зборів.

У 1877 р. кількість митних установ Радзивилівського митного округу збільшено на одну одиницю - поблизу села Колодного почала функціонувати Збаразька митна застава¹⁰.

У наступні роки склад митних округів неодноразово змінювався. Ці зміни фіксувалися у митних статутах, особливих розпорядженнях Сенату, Державної ради, Міністерства фінансів.

У межах Волинської губ. в 1878-1879 рр. функціонували три митниці – Радзивилівська, Волочиська, Дружпольська та Збаразька митна застава¹¹, у 1883 р. з'явилася Мервленська митна застава¹². Всі вони входили до Радзивилівського митного округу. На території Подільської губ. у 1884 р. функціонували дві митниці – Гусятинська, Ісаковецька та Гуківська митна застава, які теж входили до складу зазначеного вже округу¹³.

Новий статут 1904 р. зафіксував зміни, які відбулися в системі. Тепер до неї належали департамент митних зборів, окружні і регіональні митні управління, митниці, застави, пости і пункти. Розпорядженням міністра фінансів від 29 червня 1910 р. Радзивилівський митний округ перейменували на Південно-Західний¹⁴. До нього увійшли: митниці першокласні Волочиська, Новоселицька, Радзивилівська; митниці другокласні Гусятинська, Ісаковецька, Томашівська; застави Волочиська, Гуківська, Дружпольська, Збаражська, Переїбіківська, Сатанівська та Радзивилівський митний пост¹⁵.

Особливість управління митною установою полягала в тому, що ні військове, ні цивільне керівництво не мали права втручатися у її справи¹⁶.

Щодо кадрового складу, то типовий штатний розпис митниці Російської імперії у другій половині XIX ст. передбачав посади: управляючого, ревізора, контролерів 1, 2, 3, 4, 5 розрядів, експерта-техніка, секретаря, казначея, бухгалтера, його помічника, пакгаузного наглядача, його помічника, канцелярських чиновників¹⁷.

Для прикладу, штат Волочиської митниці нараховував 19 одиниць: управляючого, ревізора 3 розряду, трьох контролерів, секретаря, казначея, бухгалтера, його помічника, пакгаузного оглядача і його помічника¹⁸.

Працівники митних установ поділялись на дві категорії: одна забезпечувала виконання внутрішніх функцій, інша була пов'язана із зовнішньою службою. Відповідно до регламентованих документів секретар займався діловодством з питань роботи з особовим складом (листування про призначення, службові переміщення, відрядження, звільнення; підготовка подань про нагородження, стягнення, надання грошової допомоги, оформлення відпусток), узагальненням матеріалів та підготовкою доповідей для загальних зборів митниці з спірних питань по застосуванню митної ставки до товару, реєстрацією та зберіганням зразків товарів, діловодством з повернення надмірно стягненого мита і інших зборів та з накладення стягнень за неточні об'яви товарів, конфіскаційним провадженням за порушення Митного статуту, архівним діловодством, діловодством із стягнення зборів за митний нагляд в приватних складах відповідно до ст.525 Митного статуту, а також діловодством щодо руху пасажирів. У підпорядкуванні секретаря були перекладачі, які розглядали та перевіряли вантажні документи, перекладали скарги, які надходили до митної установи на іноземній мові.

Бухгалтерія поділялась відповідно до функціональних обов'язків на товарну та касову. В товарній велися справи: щодо зберігання оглядових документів, кожного дня готувалися огляди об'яв товарів і витяги з вантажних документів, щодо прийому об'яв і витягів стосовно повернених на митницю після огляду товарів, оглядових документів, спостереження за строком зберігання на складі, прийому контрольних шнуркових книг, перевірки об'яв, витягів з книг для огляду товарів, заявлених в усній формі для пересилання в контрольну палату, прийому наказів, повернених з пакгаузної контори, перевірки інформації про кількість вивезених вантажів за наданими коносаментами, маніфестами, звітними реєстрами, нарахування та стягнення попудного збору за цими документами.

Касова бухгалтерія займалася оприбуткуванням сум, які надходили до каси митниці по касових книгах, платежів за квитанціями казначейства і Державного банку, веденням відомості для порівняння надходжень митних зборів, фіксуванням сум, які надходили за прострочення закордонних паспортів. На бухгалтерію також було покладено складання статистичних відомостей про вартість всіх проведених митницею операцій.

Казначейська частина приймала грошові знаки, вела журнали надходжень переданих на зберігання вантажів, прийому відповідних квитанцій, видачі митним чиновникам та іншим особам, які

служили на митниці, грошового забезпечення, нагородних грошей, допомоги, штрафних.

На пакгаузних чиновників покладалися обов'язки проводити огляд товарів, завідувати приміщеннями складів і товарами, які зберігалися на складах, приймати і випускати товарні місця з відповідним обліком, складати акти про пошкодження товарів, наглядати за прийманням, відпуском залізничних потягів і за перевантаженням товарів, вести контрольні пакгаузні книги, складати графіки чергування чиновників і оглядачів, наглядати за клеймуванням товарів та щоденним обліком клеймувальних матеріалів.

Корабельна частина реєструвала прихід та відхід суден закордонного плавання чи каботажних, а також наглядала за вантажними операціями (вивантаження, навантаження тощо), приймала від шкіперів вантажні документи, обліковувала матеріали для опломбування люків суден і товарних місць, вела нагляд за опломбуванням, статистику судноплавства¹⁹.

Оглядова служба проводила огляд товарів з метою застосування до них відповідної ставки Митного тарифу. Проте не завжди оглядачі проводили тільки огляд товарів. Так у Волочиській митниці один оглядач постійно працював на копіюванню пресі, інший розносив об'яви з бухгалтерії до пакгаузу; два (черговий і його помічник) – виконували обов'язки швейцара, а також постійні доручення щодо передачі документів і паперів з однієї частини митниці в іншу, вони також доставляли на пошту і отримували службову кореспонденцію²⁰.

Наступним кроком на шляху оптимізації структури та управління митного відомства стало затвердження у 1912 р. „Встановлення місцевого митного управління”. Згідно з ним з 1 січня 1913 р. митні установи, як прикордонні, так і внутрішні, увійшли до складу митних дільниць. Найменування останніх, їх межі, а також місця розташування управління визначалися міністром фінансів з подальшим опублікуванням через правлячий Сенат. Міністрові фінансів надавалося право (у тих випадках, коли не – потрібне було додаткове фінансування з державної скарбниці) відкривати та ліквідовувати митні установи, а також змінювати місця їх розташування; переводити митні місця з одного класу або розряду до іншого. Про свої розпорядження він повідомляв урядовий Сенат для опублікування. Ці заходи міністр фінансів здійснював, попередньо узгодивши з міністром закордонних справ, а також з міністром торгівлі й промисловості²¹.

Було визначено чотири види митних установ. Відповідно до обсягу прав у провозі товарів і сплати мита вони поділялись на: митниці першого і другого класів, митні застави і пости. До митниць першого класу можна було привозити всі дозволені до ввезення товари. Щодо управління, то

вони були підпорядковані безпосередньо департаменту митних зборів. Митницям другого класу також дозволялося приймати всі дозволені до ввезення товари, але крім тих, застосування яких до тарифу вимагало технічної експертизи, або виявлялося особливо складним. Списки товарів, не дозволених до привозу у митниці другого класу, затверджувалися міністром фінансів з подальшим опублікуванням через Сенат. Названі митниці підпорядковувались безпосередньо інспекторові митної дільниці.

До митних застав можна було вільно ввозити усі дозволені до пропуску через митниці другого класу товари, за умови, що вони, по-перше, призначалися для місцевого споживання, по-друге, сула мита з них не перевищувала 15 крб. у кожному окремому випадку привозу. Через митні пости ввезення іноземних товарів не дозволялося. На ці установи покладався виключно пропуск прикордонних жителів. На українських землях були створені III (Південно-Західна) і IV (Одеська) інспекторські дільниці. Митні установи Правобережної України входили до III дільниці.

Митному інспектору, окрім митниці II класу підпорядковувалися всі митні застави і митні пости, які перебували на ввіреній йому ділянці кордону. Митниці ж I класу підпорядковувалися інспектору лише під час проведення ревізії²².

Під час Першої світової війни м. Радзивилів²³ 24 липня 1914 р. захопили австрійські війська²³. Керівництво митною дільницею було паралізоване. Деякі з митниць евакуювали вглиб країни.

Отже, досліджуваний період характеризувався змінами організаційної структури митних органів Російської імперії, які було перенесено на територію регіону. По-перше, відбулася спроба удосконалити механізм управління митними установами шляхом проведення реформи у 1864 р. На базі ліквідованого департаменту зовнішньої торгівлі створено департамент митних зборів. Якщо у по-передні роки здійснення митної справи покладалось як додаткова функція на Комерційну колегію, Міністерство фінансів, то відтепер цим займався лише новостворений департамент митних зборів. І з кожним роком на вимогу часу зростала кількість його структурних одиниць для кращого керівництва та координації діяльності митного відомства. По-друге, внаслідок проведеної у 1912 р. реформи було здійснено перехід до нового механізму управління „митна дільниця – митні установи”, змінився порядок підпорядкування – всі митні установи, окрім митниць першого класу, підпорядковувалися митному інспектору.

¹ Чорний В. Україна і митна справа. – К.: КВІЦ, 2000. – 348 с.

² Єлюнін С. Історія прикордонних та митних установ Хмельниччини //Літопис Хмельниччини. Краснав. зб. – Хмельницький, 2001. – С.39-47.

³ Нариси історії Поділля / Л.В.Баженов, І.О.Винокур, В.С.Степанков. –Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – С.117.

⁴ Полюляк М. Організаційна структура управління митною справою на Правобережній Україні в XIX ст. / /Вісн. Акад. митної служби України. – 2002. – №2. – С.145-147.

⁵ Чорний В. Україна і митна справа.

⁶ Энциклопедический словарь. СПб., 1901. – Т.XXXII”а”. – С.585.

⁷ Чорний В. Україна і митна справа. – С.118-119.

⁸ Там само.

⁹ ПСЗ. – СПб.: Изд-во Канцелярии Его Величества, 1892. - Т. VI. – С.1.

¹⁰ Ми – митники: Альманах. – Тернопіль: Лілея, 2002. – С.11.

¹¹ ЦДІАУ в м.Києві. – Ф.442. – Оп.537. – Спр.158. – Арк.39.

¹² ЦДІАУ в м.Києві. – Ф.442. – Оп.537. – Спр.183. – Арк.17.

¹³ ЦДІАУ в м.Києві. – Ф.442. – Оп.538. – Спр.202. – Арк.29.

¹⁴ ДАХО. – Ф.309.– Оп.1. – Спр.1102.– Арк.2.

¹⁵ ЦДІАУ в м.Києві. – Ф.КМФ 12. – Оп.1. – Спр.274.

¹⁶ ПСЗ. – СПб.: Изд-во Канцелярии Его Величества, 1877. – Т.VI. – С.54.

¹⁷ ДАХО. – Ф.378. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.168.

¹⁸ ДАХО. – Ф.378. – Оп.1. – Спр.2.

¹⁹ ЦДІАУ в м.Києві. – Ф.КМФ 12. – Оп.1. – Спр.274.

²⁰ ДАХО. – Ф.378. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.27.

²¹ Устав таможенный – 1913. – Т. VI – С.599-755.

²² ДАХО. – Ф.309. – Оп.1.– Спр.1104. – Арк.19.

²³ ЦДІАУ в м.Києві. – Ф.442. – Оп.864. – Спр.247. – Арк.1.

личині в 1372–1379, 1385–1387рр., висвітлити основні моменти дискусії між польськими та українськими істориками стосовно історичної ролі Володислава Опольського для Галичини крізь призму її бачення М. Грушевським.

Ключові слова: Володислав Опольський, Галицька земля, королівство Русі, Людовик Анжуїський і губернатор.

Неоднозначна особистість князя Володислава Опольського, різносторонній спектр його діяльності, зокрема правління у Галичині в 1372-1379, 1385-1387 роках, і сьогодні привертають до себе увагу не лише істориків, спеціалістів, а й мистецтвознавців, богословів та літераторів. Упродовж останніх двадцяти років побачили світ нові монографії, публікації та статті польських авторів з цього питання¹. Якщо в попередньому столітті львівські і польські історики загалом негативно висвітлювали діяльність опольського князя, закидаючи йому дружні зв’язки з Німецьким орденом і Люксембургами, причетність до планів поділу Польської держави, то сучасні дослідники – Л.Войцеховський, В.Купрік, А.Свежавський, Я.Тенговський, І.Паніць, Г.Вейдгаас, Є.Сперка, ксьондз К.Дола, еп. Ян Копець вирішили, переглянувши віхи його життя, оцінити діяльність цього історичного діяча, на противагу усталеним поглядам польської історичної традиції об’єктивно. Сучасні українські дослідники, на відміну від своїх зарубіжних колег, мало цікавляться означеню темою, тому постать князя Володислава висвітлюють фрагментарно, принаїдно здебільшого в межах своїх дослідницьких уподобань².

Дата народження Володислава Опольського докладно невідома – десь між 1326 і 1330 рр., точно не встановленим є і день смерті – 8 або 18 травня 1401 р.³ Поза сумнівами, він був найстаршим сином опольського князя Болеслава II і Єлизавети, дочки свідніцького князя Бернарда⁴. Бабусею Володислава Опольського була Гремислава Всеволодівна, дочка белзького князя Всеволода Мстиславича, племінниця першого галицько-волинського князя Романа Мстиславича⁵. Про це свідчить некролог абатства св. Вінцентія, де вона записана як *Grimislawia ducissa Opuliensis*⁶.

Перших успіхів як політик Володислав досягнув при дворі угорського короля Людовика Анжуїського, де у 1367–1372 рр., обійнявши посаду палатина, став фактично другою особою в державі. Дбаючи про інтереси Людовика Анжуїського, брав активну участь у справі успадкування корони польського королівства. За сумлінне виконання доручень короля Володислав був нагороджений землею Руського королівства у 1372–1378 рр. і призначений намісником Польщі у 1378 р.⁷

Даючи оцінку ролі Володислава Опольського в історії Галицької держави, М.Грушевський критично оцінював наявну джерельну базу та доро-

Summary

H. Potashnokova

The Modification of the Structure, Management of Customs Institutions in Russian Empire in the 60s of the 19th century and 1914 (On the archives of the right-bank Ukraine)

The author of the article undertakes to analyze changes that have taken place in the structure and management of customs bodies of Ukrainian Pravoberezh’ya from the 1860s till 1914.

УДК: 930.25(477.43/44)

Марта Жук
(Львів)

ВОЛОДИСЛАВ ОПОЛЬСЬКИЙ В ОЦІНЦІ М.ГРУШЕВСЬКОГО

У статті аналізується оцінка М.Грушевським особи останнього галицького князя Володислава Опольського на фоні політичних подій у Центрально-Східній Європі і польсько-угорських стосунків. Мета пропонованої розвідки – проаналізувати оцінку вченим напрямів діяльності Володислава у Га-